

EEN

De schemer valt om mij heen

Ze komen mij halen. Twee mannen, met zwarte jassen aan en zwarte hoeden op, die ze afnemen, niet voor mij, maar om door de lage deur te kunnen. Het zijn grote mannen en als ze door de kamer lopen, trillen de kozijnen en gaat er een siddering door de dunne muren.

Ze staan in de kleine kamer niet op hun plaats te wezen en praten met Julius. Jan is onder de tafel gekropen en kijkt boos omhoog, raakt dan toch voorzichtig de zwarte broek van de man die het dichtst bij hem staat aan en trekt zijn hand snel terug, alsof de stof gloeiendheet is.

Als ze vinden dat je gek bent, denken ze dat je niet begrijpt wat er gezegd wordt. Natuurlijk weet ik dat die mannen zijn gestuurd om mij te halen. Ik voelde het aankomen, ik zag het aan de manier waarop Julius naar mij was gaan kijken, ik merkte het aan het bezoek van de arts, twee keer maar liefst, en aan de agent, die hier kwam en vragen stelde. Ik merkte het ook aan de manier waarop hij naar me keek, alsof ik een van die smerige grote zwarte spinnen was die zich in de herfst in de hoeken van de huizen verschuilen. Net zo zeker als ik weet dat ik word opgehaald, besef ik ook dat de arts en Julius niet goed weten wat ze van me moeten

denken. Ze hebben hun conclusies nog niet helemaal getrokken, vragen zich af: is ze gek of doet ze gek – van verdriet misschien? Want twee weken geleden heb ik mijn tweede dochter in nog geen drie jaar tijd begraven.

Julius ging vandaag niet werken en buurvrouw Kee was vanochtend Jozef en Jan komen ophalen. Ze durfde me niet in mijn ogen te kijken. Ze zei zacht: 'Ik neem ze even van je over, dan kun jijitrusten.' Vanuit mijn ooghoeken zag ik dat ze tersluiks haar hand even op de onderarm van Julius legde, alsof ze hem sterkte wilde wensen.

Jozef is met haar meegegaan. Ik heb hem op zijn wang gekust, maar hij dacht al aan iets anders, kuste me niet terug. Jozef is bang voor me geworden, met zijn ogen houdt hij mij op afstand, zo klein als hij nog is.

Jan wilde niet. Hij klemde zich aan mij vast en sloeg zijn armpjes zo strak om mijn nek dat hij me pijn deed. Ik legde mijn wang tegen zijn zachte jongensgezichtje en dacht: God, dank U dat ik zoveel van dit kind mag houden – maar mag het nu iets minder worden, want ze gaan me weghalen hier en ik kan de pijn van kinderen die verdwijnen niet meer aan.

'Het is goed, het is goed, ga maar,' zei ik, want ik had bedacht dat ik, als ik alles over me heen liet komen en meewerkte, zo snel mogelijk weer thuis zou zijn.

Maar Jan liet zich niet meenemen. Hij klemde zich aan mijn been vast toen de buurvrouw hem probeerde los te trekken. Met grote ogen stond Jozef te kijken en ik zag aan hem dat hij niet begreep waarom zijn kleinere broer zoveel herrie maakte. Jozef lijkt op Julius. Alles wat je niet ziet, bestaat voor hen niet.

Ik denk niet dat Jozef mij gaat missen. Misschien mijn zorg voor hem, verder niet. Jozef heeft zijn eigen wereld,

maar Jan deelt in de mijne. Ik wil zo graag sterk zijn voor hem, omdat ik weet dat het geen zin heeft om me nu te verzetten.

Ik beet op de binnenkant van mijn wang tot ik bloed proefde en zei weer: 'Ga maar, jongen, ga maar, het is goed.'

Hij wilde niet, bleef me uit alle macht vasthouden.

Uiteindelijk zei buurvrouw Kee, die het duidelijk zat werd: 'Laat hem maar hier, dan moet hij het zelf maar weten.'

Ze nam Jozef mee. Die keek niet naar mij om. Jan hield mij vast tot ik voorzichtig zijn warme armpjes losmaakte en hem op schoot nam. Daar bleef hij tegen mij aan geleund zitten, zijn duim in zijn mond. Ik keek neer op zijn vlassige haartjes. Zijn ene kous was afgezakt en ik zag de tere welving van zijn kuit, wreef met een vinger zacht over een blauwe plek. Het zwarte gevoel op de plek van mijn maag werd groter en groter, tot het erop leek alsof ik vanbinnen was opgegeten, omhulsel werd.

Als de mannen binnenkomen en heel de kamer vullen met hun zwarte aanwezigheid, laat Jan zich van mijn schoot glijden en gaat hij onder de tafel zitten. De dag voelde al zo anders dan andere dagen, dat ik, zelfs als Julius niet thuis was gebleven en de buurvrouw niet was gekomen om mijn jongens op te halen, toch geweten had dat er iets ging gebeuren. Deze dag is al kapotgescheurd begonnen en zakt als een ver-smorende stof in plooiën om mij heen.

Ik weet niet waar ze me mee naartoe zullen nemen, maar ik heb er niet veel verwachting van. Mijn moeder had gelijk toen ze zei dat vechten niet helpt en dat je altijd door moet gaan, hoeveel pijn je ook hebt, en dat je hoogstens kunt hopen op genade. Dit leven bestaat voor vrouwen alleen uit verlies.

Een van de mannen in het zwart komt bij mij zitten.

‘Hoe gaat het met u?’ vraagt hij, alsof hij dat werkelijk wil weten. Hij zet zijn hoed op zijn knie, glijdt met zijn nagel over het stiksel in de rand.

Ik geef hem geen antwoord, kijk hem alleen aan.

Hij kijkt naar beneden.

‘Ik wil u mijn medeleven betuigen voor het verlies van uw kind, onlangs,’ zegt hij dan en uit de manier waarop hij mij daarna aankijkt, maak ik op dat hij hetzelfde denkt als al die anderen. Hij probeert mijn ogen, mijn gezicht te peilen, hoopt dat ik zal schrikken van die opmerking.

Waarom verwachten ze allemaal schuld in mijn ogen te zien? Er is niets om me schuldig over te voelen. Ik ben drieëntwintig jaar en ik heb al twee van mijn vier kinderen naar het graf moeten brengen. Kom niet bij mij aan met schuld.

Misschien verwachtten ze dat ik zou schreeuwen en schoppen en zou proberen hen te slaan, maar dat doe ik niet. Ik weet dat dit onvermijdelijk is en ik wil niet dat Jan zich mij zo herinnert, vastgehouden door Julius en vastgesnoerd door twee mannen in het zwart. Ik kan maar beter meewerken. Des te eerder is dit achter de rug.

Ik wil niet als laatste herinnering aan thuis Julius’ handen om mijn polsen voelen. Ik wil geen enkele herinnering aan zijn handen meenemen. Zijn brede polsen, brede handen, dikke vingers, met altijd ergens een zwerende plek van een splinter; handen die gewend zijn om te werken, met rossige haren op de bovenkant, dikker wordend waar zijn arm dikker wordt, tot een dichte deken van gekrulde haren. Ook op zijn bovenarmen groeien haren, op zijn borst zijn ze dik en krullend, op zijn rug dunner en stugger. Ooit vond ik zijn handen mooi, maar dat was voordat ik onder hem lag en hij met één hand mijn polsen vastklemde zodat ik me niet kon

bewegen. De volgende dag waren mijn polsen blauw en in de dagen daarna kleurden ze paarsrood en vuilgeel.

Sinds die dag word ik al misselijk als ik aan zijn handen denk. Ik wil ze niet voelen, ik wil niets meer van hem voelen. Neem me maar mee, schiet op, denk ik, en dan zie ik Jan.

Jan is de scherpe doorn in mijn vlees. Jan doet mij zeer door er te zijn, maar het is een zoete pijn. Ik had liever dat hij minder op mij leek. Jan maakt het te moeilijk om alles hier voor een tijd achter te laten.

‘U komt met ons mee,’ zegt de man die bij mij zit. ‘Als u wat spullen in een tas pakt, kunnen we gaan.’

Dat sommige mensen zo vriendelijk kunnen klinken, terwijl ze zo huichelen.

Ik mijd Julius’ ogen. Ik bind mijn zondagse jurk en mijn nachtgoed in een versleten sloop. Meer heb ik niet, behalve mijn kantkloskussen en mijn spieraam met tule erin. Ik wrijf met mijn duim over mijn wijsvinger, voel de vereelte toppen raspen. Het kriebelt vanbinnen om te scheppen, mooi te maken, alles te vangen in complexe patronen.

‘Mag ik mijn kantwerk meenemen?’ vraag ik.

Ze kijken elkaar aan. De oudste van de mannen haalt zijn schouders op en knikt.

Ik sla mijn cape om en doe mijn versleten handschoenen aan. Ik leg het spieraam op het kantkloskussen, de zak met naalden, garen, tule en extra klossen erbovenop en doe het in de tas waarin ik het altijd opberg en die ik heb gemaakt van een verwassen stuk laken.

Klaar. Alles wat ik nodig heb in mijn twee armen.

‘Komt u mee,’ zegt de jongste van de mannen.

Ik hoopte dat Jan niet zou kunnen zien dat ik wegging, dat ik als een schim, als rook die tegen een grijze hemel verloren gaat, zou kunnen verdwijnen uit zijn leven. Maar als ik een

paar stappen naar de deur doe, begint hij te schreeuwen en kruipt hij onder de tafel vandaan om mijn been te grijpen. Ik wankel.

Julius vloekt en doet een grote stap naar hem toe. Maar ik wil niet dat Julius hem nu wegtrekt. Ik wil Jan nog één keer voelen. Ik laat mijn spullen uit mijn armen vallen en til hem op, dat magere, warme lijfje in mijn armen. Ik wieg hem heen en weer, hij en ik samen. Kon hij maar terug in mijn buik, kon ik hem maar voor altijd in mij vasthouden. 'Ik moet weg, kleine jongen, ik moet weg, liefje,' fluister ik bij de ronding van zijn oor. 'Niet om mij huilen, niet huilen. Ik blijf altijd bij je, ik ben niet weg. Ik blijf in je hoofd, ook als ik er niet ben. Dit moet, maar ik kom weer bij je, ik laat je niet alleen. Ik kom terug.'

Mijn fluisterstem kalmeert hem en als hij weer wil gaan schreeuwen als ik hem op de grond zet, kijk ik hem streng aan en leg mijn vinger op mijn lippen. Hij kruipt terug onder de tafel en vouwt zijn armen om zijn vuile knietjes. Voordat hij zijn gezicht tegen zijn knieën duwt, kijkt hij me aan.

Zijn ogen branden een gat in mijn hart.

In mijn ooghoeken zie ik Julius staan, zijn armen zwaar langs zijn lichaam, zijn handen open. Voor het eerst sinds ik hem ken, ziet hij er oprecht verdrietig en verslagen uit.

Ik raap mijn spullen van de grond en keer hem mijn rug toe.

Als we naar buiten lopen, staat een veldwachter voor mijn deur, breeduit, alsof hij bereid is mij te onderscheppen, mocht ik willen ontsnappen.

Er gluren gezichten om de deurposten, alleen de kinderen laten zich vrijmoedig zien. Neeltje, mijn buurmeisje van bijna achttien, staat een paar passen bij de andere kinderen vandaan, haar handen op haar rug. Haar jurk is te kort, en te

strak bij haar borsten, haar benen steken lang en mager in haar klompen en haar haren hangen in een polsdikke vlecht over haar schouder. Ze houdt haar hoofd hoog en als we naar buiten komen, kijkt ze mij met haar donkere ogen aan. Ik zie haar zoals ze daar staat, met het door haarzelf gekantkloste kraagje hoog tegen haar hals, de tere lijnen van haar kin, haar bevende mond. Ik wilde dat ze daar niet stond.

Het is mistig en koud. De druppeltjes zetten zich klam vast op mijn gezicht.

De jongste man reikt mij zijn hand om in de koets te stappen. Als ik zit, sluit de oudste man de deur met een speciale sleutel en stopt die in zijn vestzak. Aan de binnenkant van de portieren zitten geen handvatten. Hij schuift het gordijntje voor het raam en de schemer valt om mij heen.

TWEE

Je moet willen toveren

De deur was laag. Als vader terugkwam van een dag werken in de houtzagerij, hoefde hij minder diep te bukken dan wanneer hij 's ochtends wegging; 's avonds waren zijn schouders moe en was zijn hoofd moe. Aan de manier waarop hij over de drempel stapte, kon ik horen hoe het die dag was gegaan.

Ik zat op de stoel bij het raam en als ik hem hoorde aankomen, het geluid opving van zijn klompen op de klinkers, voelde ik mijn schouders ook altijd wat zakken, schikte ik mijn lange rokken, boog ik me over mijn werk.

Moeder werkte altijd aan de tafel. Dag in, dag uit lagen daarop stof, garen en klossen om kant te maken en allerlei gekleurde strengen zijde waar ik met mijn vingers niet aan mocht komen. Zodra de klompen van vader het stoepje raakten, stond moeder op. Ze legde haar handen in haar zij en deed haar hoofd achterover alsof ze daarmee haar vergroeide rug kon rechten, en zuchtte diep. Dan vouwde ze het borduurwerk waar ze mee bezig was voorzichtig op en borg het weg op de plank boven het bed. Vlug zocht ze de borduurzijde en de naalden en de losse stukjes stof bij elkaar, vouwde de stof die ze had gebruikt ineen en terwijl vader

zijn gezicht en handen waste met het water uit de emmer in het klompenhok, veegde ze gehaast de laatste restjes van tafel. Vader had er een hekel aan als er nog spullen lagen als hij thuiskwam. Hij wilde breeduit kunnen zitten, zijn armen lomp over de halve tafel heen; hij wilde zijn koffie op een lege tafel en als moeder niet alles had opgeruimd, veegde hij wat er nog lag met een zwaai van zijn zware arm op de grond.

Het kon hem blijkbaar niet schelen dat moeder en ik met de verkoop van ons borduurwerk en kant ervoor zorgden dat we de huur konden betalen.

Ik had geen idee waar het geld bleef dat vader verdiende, maar begreep wel dat hij altijd te weinig mee naar huis bracht. De zaterdag was de rotste dag van heel de week. Het was de dag van de verwijten, de stille en de geschreeuwde, de dag waarop vader laat of soms helemaal niet thuiskwam, de dag van het wachten en van moeders verdronken ogen, de dag van vaders harde handen; de dag dat ik wilde dat ik kon verdwijnen.

In een goede week verdienden moeder en ik drie gulden met ons kantwerk, maar er waren steeds minder goede weken. Moeder vertelde me dat dat kwam doordat er nu ook machines bestonden die het kant goedkoper konden maken. Het gekantkloste werk bracht het meeste op, maar dat kostte dan ook de meeste tijd om te maken. We hadden het geluk dat niemand zulk mooi kant kon maken als moeder en ik. Ik kon het snelste kantklossen, moeder borduurde meestal op de tule, met haar ogen tot spleetjes geknepen en haar hoofd zo ver mogelijk naar het schaarse licht gedraaid dat door het venster viel.

We woonden met ons vieren in een kamer van een huisje aan de Kromme Elleboog, een van de armste buurten van Dordrecht. De lage deur grensde strak aan de straat. Als je

het huisje binnenkwam, stapte je in een soort berghok, waar we ons wasten, waar moeder de aardappels bewaarde, waar de klompen stonden. Er was een deur naar de kleine kamer, waar we aten en sliepen. Vader en moeder sliepen in de bedstede, Jacob en ik op een stromatras op de grond. Jacob was overdag nooit thuis. Hij zwierf langs de straten, ging naar de rivier, plukte paardenbloemen of zegekruid voor moeder, liet zich natregenen. Als hij thuiskwam, bracht hij de geur van wind mee, of de geur van zomerzon. Er zaten pluizen in zijn haren, er kleefde aarde aan zijn klompen, zijn handen waren vaak bemodderd, zijn nagelranden zwart. Jacob deed zijn eigen dingen, leefde in zijn eigen wereld en kon heel lang op zijn buik in het gras liggen kijken naar de mieren die langs grasstengels omhoogklommen, naar vogels die een nest bouwden, naar herfstbladeren die bij woeste vlagen wind met tientallen van de takken werden geblazen. Af en toe bracht hij een diertje mee naar huis: een spitsmuis, die doodging, een merel, die bleef leven, een konijntje dat in een strik gezeten had. Jacob bezat een eindeloze liefde, een taai geduld en een onthutsende tederheid voor alles wat leefde.

Mijn vader noemde hem achterlijk.

Toen ik een jaar of vier oud was, begon moeder mij te leren hoe ik kant moest maken. Ze leerde me kantklossen en kant borduren op het spieraam. Mijn vingers bloedden, gingen kapot van de stijve naalden, van de spelden en van het garen. Soms kleurde mijn bloed de draad en verschenen er grillige patronen in het kant; maar als ik even ophield of stiekem met stukjes stof speelde, keek moeder op van haar eigen werk en wist ik dat ik moest doorgaan. Anders zou ze naar mij toe komen, mijn haar pakken en mijn gezicht naar het

hare dwingen: ‘Doorgaan, Elisabeth. Je gaat altijd door. Wat er ook gebeurt, hoeveel pijn je ook hebt. Heb je me begrepen? Altijd.’

Zo hard als ze was als ik niet serieus aan het werk was, zo zacht was ze voor mij als ze uitlegde en me leerde hoe ik het moest doen. Keer op keer pakte ze met haar vereelde vingers mijn kleine handen vast en legde ze op de klossen met draad. Ik hoorde haar stem bij mijn wang, een beetje zangerig: ‘Twee over drie, twee gaan vliegen, en die.’

Ze schoof vier klossen aan de kant en dan moest ik het doen: de tweede over de derde, twee klossen vastpakken en die over twee andere, en bij ‘die’ de laatste klos opzijschuiven.

‘Het is niet moeilijk,’ zei ze, ‘als je maar weet hoe je het moet doen. Als je alle slagen kent, kun je maken wat je wilt. Het is de kunst om het in je hoofd te zien. Je moet het kant begrijpen, Elisabeth. Je moet willen toveren.’

Ze tekende zelf de eerste, simpele patronen voor me, liet me de spelden insteken en haalde het uit als ik klaar was. Dan moest ik opnieuw beginnen, soms wel tot tien keer toe, net zolang tot ze tevreden was, en dan tekende ze een nieuw patroon, iets moeilijker, en begon het van voor af aan.

Toen ik acht jaar was, ontwierp ik mijn eerste patroon, een kanten kraagje. Het was een simpel motief met kleine bloemen. Op het spieraam kon ik toen al veel ingewikkelder patronen op de tule borduren, maar op mijn eerste kraagje was ik trots. Ik mocht het van moeder zelf houden en ze maakte het vast op mijn zwarte zondagse jurk.

Je moet willen toveren, zong het in mijn hoofd toen ik zondags in de kerk onder het bidden het kant betastte, je moet willen toveren.

DRIE

Ik antwoord nergens meer op

Ik laat me heen en weer schudden op de harde bank en sluit mijn ogen om te ontsnappen aan de blikken van de mannen tegenover me. Zo, met gesloten ogen, lijkt de wereld niet echt, is het alsof ik droom.

Als de koets stopt, verwacht ik dat we er zijn. De sleutel knarst in het slot en ik open net op tijd mijn ogen om te zien dat beide mannen uitstappen. De deur valt met een klap achter hen in het slot.

Ik weet niet hoelang het duurt voor de koetsdeur weer opengaat. Een veldwachter kijkt nors de schemerige ruimte in en gebaart dat ik moet uitstappen. Het is nog een jonge vent; zijn lange haar komt tot in zijn nek en krult onder zijn stijve pet uit en hij heeft bakkebaarden tot ver op zijn wangen. Zijn ogen doen me aan die van mijn vader denken.

Als ik op de grond sta, grijpt hij mijn arm beet. Ik probeer die hand van me af te schudden, maar zijn vingers knijpen alleen maar vaster. Hij duwt me voor zich uit naar het gemeentehuis. De mist hangt zwaar in deze straat, hij lijkt om de huizen heen te wolven als rook. Verderop staat een paard aangespannen voor een platte wagen te wachten, van de koetsier zie ik alleen een zwart stukje van zijn pet en

daaronder de schimmige vlek van zijn jas. Ik heb het idee dat hij zich heeft omgedraaid en naar me kijkt, maar ik kan zijn gezicht niet zien, en ik troost me met de gedachte dat hij mij ook niet goed kan zien.

De veldwachter brengt me naar een klein kamertje waar ik op een stoel moet gaan zitten die langs de wand staat. Hij blijft naast de deur wachten.

Tegenover mij is nog een deur, een bewerkte houten deur; daarachter hoor ik gemompel van stemmen. Het is hier warmer dan ik gewend ben en onmiddellijk beginnen mijn vingers te prikken. Ik knoop mijn jas los en schik mijn rokken, stroop de handschoenen van mijn vingers en probeer mijn haren glad te strijken.

Het duurt lang. Ik word slaperig en moet moeite doen om mijn hoofd recht te houden. Het is zo stil in deze kamer en de mompelende stemmen achter de deur maken de stilte nog dikker en trager.

De ruwe manier waarop de klink naar beneden wordt geduwd en de tocht die langs mijn gezicht strijkt als de deur openzwaait, laten een huivering over mijn rug lopen. Ik schrik op.

Van de persoon in de deur zie ik alleen een hand op de deurklink en een stuk van een arm.

‘Breng haar maar binnen,’ zegt de mannenstem die bij de arm hoort.

De veldwachter doet een stap naar voren, maar ik ben sneller. Niet weer zijn harde vingers om mijn arm. Ik sta snel op en doe een paar stappen zodat ik voor hem uit de aangrenzende kamer in loop. Ik voel zijn ergernis in mijn rug.

De twee mannen in het zwart zitten onder een raam op stoelen. In een hoek van de kamer staat een kleine tafel waarachter een griffier zit. Hij kijkt niet op als ik binnenkom, de

punt van zijn pen krast over het papier. Voor een raam met dunne gordijnen staat een grote tafel, zwaar, met gedraaide poten en een glimmend gepolijst blad. Aan het hoofd zit een enorme man. Zijn lijf puilt uit, de knopen van zijn vest spannen. Alles aan hem is pafferig, zijn kin verdwijnt in kwabben en hij heeft helderrode konen, alsof ze door een kind op zijn gezicht geverfd zijn.

Aan de lange kant van de tafel zit een man met een smal gezicht, donkerblond haar, donkere ogen en een snorretje. Hij heeft iets in zijn houding waardoor ik naar hem blijf kijken. In zijn ogen schuilt vriendelijkheid en om zijn mond ligt niets afkeurends als hij mij aankijkt. Als hij een vrouw zou zijn, zou ik hem meteen aardig hebben gevonden.

De dikke man gebaart naar een stoel. Ik moet gaan zitten, en als ik even aarzel omdat ik liever sta, legt de jonge veldwachter zijn hand op mijn schouder en duwt me omlaag.

‘Elisabeth de Lange, drieëntwintig jaar oud.’

De stem van de dikke man is hoger dan ik had verwacht. Het klinkt zo vreemd, zo’n kleine stem uit dat grote lijf, dat ik moeite moet doen om niet te lachen en ik weet zeker dat hij dat merkt.

Ik zeg niets. Het was geen vraag.

‘Ik ben hoofdcommissaris.’

Wil hij nu dat ik wat zeg? Ik wring mijn handschoenen tussen mijn tintelende vingers.

‘U hebt onlangs een kind verloren. Ik wil u mijn deelneming betuigen.’

Hij kijkt naar mij op dezelfde vorsende manier als de andere mannen.

Ik zeg geen ‘dank u’, al zou ik dat beter wel kunnen doen; misschien zou de blik in zijn ogen dan veranderen, welwillender worden.

‘Het kind was het tweede kind dat u verloor. Is dat correct?’

‘Ja, mijnheer.’

‘U hebt nog twee andere kinderen.’

‘Ja, mijnheer.’

De man met het donkerblonde haar tast in zijn binnenzak en haalt er een zilverkleurige koker uit. Ik kijk naar zijn vingers als hij een sigaartje in zijn handpalm tikt. Met een snelle haal strijkt hij een lucifer langs de zijkant van het zilverkleurige doosje en even maakt de zwavelgloed zijn ogen helder en kwetsbaar. Hij haalt een schoteltje dat op de tafel staat naar zich toe en tikt al na twee trekken de as af tegen de rand.

De dikke man zegt iets tegen me, ik hoor zijn stem, maar versta zijn woorden niet.

‘Wat zegt u?’ moet ik vragen.

‘Ik vroeg of alle twee de kinderen die u grafwaarts hebt moeten dragen, van het vrouwelijke geslacht waren.’

Misschien is het de manier waarop hij het formuleert, zo koud, zo afstandelijk, zo omslachtig. Binnen in mij begint woede te knisperen. Waarom zit hij met zijn woorden aan mijn meisjes? Hoe durft hij – hij, die ze niet heeft zien liggen in hun witte jurkje, met hun met kant afgezette mutsje rond hun stille gezichtje, hij die hun koude wangetjes niet heeft gekust – hoe durft hij zo over ze te praten?

‘Heb ik goed begrepen dat u uw beide jongens wel een naam hebt gegeven, maar de meisjes niet?’

Dat moet Julius hun verteld hebben. Ik zwijg.

De jonge veldwachter schudt aan mijn schouder. Ik leun naar voren om aan zijn vingers te ontkomen.

‘Geeft u mij antwoord.’

‘Dat klopt.’

‘Waarom deed u dat?’

Ik denk even na. ‘Misschien had ik een voorgevoel.’

Belangstelling licht op in de ogen van de rokende man. Hij gaat wat meer rechtop zitten en kijkt me voor het eerst recht in mijn ogen, onderzoekend, zonder iets te zeggen.

‘Hebt u wel vaker zulke voorgevoelens?’

Ik vind dat een domme vraag en antwoord niet. Weer komt de veldwachter dichterbij, ik duik ineen tot mijn gezicht vlak boven het tafelblad is. Niet aan mij zitten, niet aan mij zitten, denk ik, maar ik weet dat het niet zoveel zin heeft om dat te denken. Het heeft me nog nooit geholpen.

De blonde, lange man heeft zijn sigaar nu half opgerookt. Hij laat zijn hand iets zakken; de rook kringelt omhoog en waaiert bij het plafond uiteen. Ik leg mijn hoofd in mijn nek en kijk naar boven. Hoe kan het dat rook in een sliertje naar boven rent en daar verloren gaat?

De dikke man kucht. Ineens besef ik hoe ik erbij zit, naar voren gebogen en met mijn hoofd in mijn nek.

‘U mag buiten bij de deur gaan staan, meneer,’ zegt de lange man tegen de veldwachter die achter me staat en ik kijk hem dankbaar aan.

De veldwachter verdwijnt. Ik bedwing de neiging om weer omhoog te kijken en staar naar mijn vingers, die mijn handschoenen nog steeds stijf omknellen.

‘Klopt het dat uw beide zoontjes thuis waren op het moment dat u beviel van uw jongste dochter, twee weken geleden?’

Ik knik.

‘Sliepen zij of waren zij wakker?’

‘Ze sliepen.’

Ik weet niet goed waar hij heen wil met zijn vragen, hij maakt mij onzeker; er zit iets sluis in de manier waarop zijn oogleden traag over zijn ogen glijden en zijn hoge, meisjesachtige stem komt me ineens misleidend voor.

‘Sliepen zij al die tijd?’

‘Jozef werd wakker, mijnheer.’

‘Hoe oud is uw zoontje Jozef?’

‘Vijf jaar.’

‘Heeft Jozef de pasgeborene gezien?’

Ik knik.

‘Heeft hij de pasgeborene in leven gezien?’

Ik aarzel. ‘Heel even misschien. Ze stierf bijna meteen na de geboorte.’

Er komen tranen in mijn ogen. Ik slik en bijt op de binnenkant van mijn wang, maar ik kan niet verhinderen dat de mannen die voor mij zitten vervormen en verwazen.

De hoofdcommissaris lijkt het niet te merken.

‘Hoe kwam het dat ze stierf?’

Zijn vragen komen bijtend vlak achter elkaar. Ik voel de woede binnen in mij groeien, ze schroeit de donkere plek ter hoogte van mijn middenrif.

Ik sla mijn ogen neer. Niet huilen, zeg ik tegen mezelf, houd op. Je bent niet zwak, je mag niet zwak zijn. Wees als je moeder – heb je haar ooit zien huilen? Wat er ook gebeurde, veel meer dan af en toe natte ogen heb je bij haar niet gezien. Ze liet de tranen nooit toe om te ontsnappen.

Ik draal met mijn antwoord om mijn stem zonder beven te kunnen gebruiken. ‘Het voelde alsof ze niet op deze aarde hoorde.’

‘Is het juist dat u ’s nachts wel eens over straat zwerft?’

Ik knipper met mijn ogen, twee, drie keer – wat heeft dat hiermee te maken? – en ergens binnen in mij begint paniek te groeien, om de onverwachtheid van de vragen, en het vreemde ervan. Ze moeten dit van Julius hebben, buiten mij om moeten ze met hem hebben gesproken.

‘Nee, mijnheer.’

‘Komt u ’s nachts wel eens buiten?’

‘Soms wel.’

‘Waarom?’

Ik zwijg.

‘Waarom zou een vrouw die overdag hard werkt de nacht gebruiken om buiten te zwerven? Fatsoenlijke vrouwen slapen dan.’

Ik blijf zwijgen.

‘Gelooft u in engelen?’ vraagt hij.

‘Ieder goed christen gelooft in engelen, mijnheer,’ zeg ik.

Zijn konen worden nog roder, en als ik de lange, blonde man een lachje hoor wegkuchen, besef ik hoe ernstig de fout is die ik heb gemaakt.

‘Hebt u ooit een engel gezien?’ Zijn stem klinkt afgemeten. Hij leunt voorover, zijn armen op de tafel. Er is iets gespannens in zijn gezicht gekomen.

Ik kan ervoor kiezen om te liegen, maar dan zou ik mezelf meteen verraden. Mijn gezicht zou blozen onder hun blikken – mijn huid is dun en teer – en ze zouden het meteen zien. Ik heb nooit goed kunnen liegen, vader zag het altijd meteen en Julius ook. En daarbij, liegen is zonde en ik vrees Gods straf. Ik moet eerlijk antwoord geven, maar ook wijs.

Ik doe mijn mond open en weer dicht. En dan zeg ik het maar gewoon: ‘Jawel, mijnheer, ik heb wel eens een engel gezien.’ Snel voeg ik eraan toe: ‘Net als Maria in de bijbel, en net als de vrouw van Manoach.’

De vier mannen kijken elkaar aan, hun blikken schieten langs mij heen door de ruimte.

Voor het eerst spreekt de donkerblonde man direct tegen mij. Zijn stem is zwaar en als hij praat, lijkt de kamer stiller.

‘U wordt ervan verdacht zelf de hand te hebben gehad in de dood van uw dochters,’ zegt hij. Nog niemand heeft het

rechtstreeks tegen mij gezegd, al merkte ik aan alles dat ze het vermoedden.

Zijn woorden rijten vanbinnen iets open, alsof ze mijn hart blootleggen, iets in mijn borst uit elkaar trekken. Ik zucht en zucht weer, het gat rond mijn maag groeit angstwekkend snel, ik probeer woorden te vinden, maar het lukt me niet.

En ze blijven maar naar me kijken, die mannen. Ik zou willen dat ze het fatsoen hadden om hun blik naar de grond te richten of naar het tafelblad, maar ze blijven naar me staren alsof ze door me heen kunnen zien.

Ik fluister zachtjes: 'Dat heb ik niet gedaan.' En dan verschuil ik me, diep in mezelf berg ik mij op, ik verzegel mijn mond en sluit mijn ogen, al blijven ze open.

Ze vragen van alles, de hoofdcommissaris schreeuwt zelfs tegen mij, maar ik antwoord nergens meer op.